

Σκέψεις για το εκπαιδευτικό εργοστάσιο¹ και τον γνωσιακό καπιταλισμό²

Ενόψει της συζήτησης γύρω από το "εκπαιδευτικό εργοστάσιο" θέλουμε να μοιραστούμε μερικούς συλλογισμούς σχετικά με δύο έννοιες που τέθηκαν στο επίκεντρο της κουβέντας: το εκπαιδευτικό εργοστάσιο και τον γνωσιακό καπιταλισμό. Η κεντρική ιδέα που προωθείται μέσα από την κουβέντα περί "εκπαιδευτικού εργοστασίου" μας βρίσκει σύμφωνους: ό,τι παλιότερα ήταν το εργοστάσιο, σήμερα είναι το πανεπιστήμιο. Όπως κάποτε το εργοστάσιο ήταν ένα ιδανικό πεδίο αγώνα μεταξύ εργατών και καπιταλιστών, έτσι τώρα το πανεπιστήμιο είναι ένας χώρος - κλειδί σύγκρουσης, εκεί όπου το ποιος κατέχει τη γνώση, το πώς αναπαράγεται το εργατικό δυναμικό και το πώς διαμορφώνονται οι κοινωνικοί και πολιτιστικοί συσχετισμοί, αποτελούν διακύβευμα. Αυτό σημαίνει πως το πανεπιστήμιο δεν είναι απλά ένας ακόμη θεσμός που υπόκειται σε κυριαρχικό και κυβερνητικό έλεγχο, μα ένα κρίσιμο πεδίο στο οποίο κερδίζονται ή χάνονται ευρύτεροι κοινωνικοί αγώνες.

¹ Αναφορά στην έννοια του «κοινωνικού εργοστασίου», που αναπτύχθηκε από την παράδοση του εργατισμού στην Ιταλία (ιταλική αυτονομία). Αν αποπειραθούμε έναν σύντομο και απλοϊκό ορισμό, η αντίληψη του «κοινωνικού εργοστασίου» σημαίνει πως οι καπιταλιστικές σχέσεις και η καταπίεση διατρέχουν κάθε πτυχή της κοινωνικής και προσωπικής ζωής, όχι μόνο τις σχέσεις μέσα στους χώρους δουλειάς και την μισθωτή εργασία, που έβρισκαν την παραδειγματική και πρακτική κορύφωση στο εργοστάσιο, όπως υποστήριζαν προηγούμενα θεωρητικά μαρξιστικά ρεύματα που επικεντρώνονταν εκεί. Μια τέτοια παραδοχή επίσης σημαίνει πως η αντίσταση δεν περιορίζεται στους χώρους δουλειάς και το υποκείμενο της αντίστασης δεν είναι μόνο οι μισθωτοί εργάτες. Οι παρακάτω αναφορές των συγγραφέων σε «άμισθη εργασία» εδράζονται και αυτές εδώ. «Άμισθη» είναι π.χ. η εργασία μιας νοικοκυράς στο σπίτι, ενός φοιτητή που παράγει στην ουσία άμισθη έρευνα κατά την διάρκεια των σπουδών του αλλά και τις προϋποθέσεις να ενταχθεί στην αγορά εργασίας κ.λπ. Η άμισθη εργασία, αν και δεν γίνεται αντιληπτή με μια πρώτη ματιά, όπως η έμμισθη, συμβάλλει στην αναπαραγωγή του καπιταλισμού, σύμφωνα με τους Ιταλούς θεωρητικούς.

Μέσα σε αυτήν την οπτική πιστεύουμε πως εντάσσεται η έννοια του «εκπαιδευτικού εργοστασίου». Ο όρος έχει εξάλλου χρησιμοποιηθεί και για άλλες πτυχές του «κοινωνικού εργοστασίου», όπως π.χ. το «εργοστάσιο της κουλτούρας» για την βιομηχανία του θεάματος. Κατατοπιστική είναι άλλωστε η πρώτη παράγραφος, όπου οι συγγραφείς αναγνωρίζουν αφενός τις σχέσεις εξουσίας μέσα στο πανεπιστήμιο και τον αναπαραγωγικό του ρόλο και αφετέρου το ρόλο του ως πεδίου σύγκρουσης και αγώνων.

² Η αντίληψη περί «γνωσιακού καπιταλισμού» θεωρεί ότι έχουμε περάσει σε μια νέα φάση του καπιταλισμού, όπου η παραγωγή δεν έχει να κάνει μόνο με υλικά στοιχεία αλλά και (με αυξανόμενο ρυθμό) με άυλα, που αποτελούν προϊόν της διανοητικής λειτουργίας των ανθρώπων. Σε αυτή την φάση η γνώση και η πληροφορία επιτελούν ένα νευραλγικό ρόλο, καθώς παράγουν αξία, ενώ νομικά εργαλεία όπως οι πατέντες και τα πνευματικά δικαιώματα επιστρατεύονται για να τα «περιχαρακώσουν», να τα «περιφράξουν», ώστε να γίνει εφικτή η ατομική ιδιοκτησία πάνω σε κάτι από την φύση του άυλο, μη χειροπιαστό, «κοινό». Οι αλλαγές αυτές μετασχηματίζουν τον τρόπο, τον τόπο, τον χρόνο εργασίας των «γνωσιακών» εργαζόμενων ή, όπως προτιμήσαμε να το μεταφράσουμε, των «εργαζόμενων στον τομέα της γνώσης», καθώς και τον τρόπο που ασκείται η καταπίεση. Οι αντιλήψεις περί «γνωσιακού καπιταλισμού» συχνά υφίστανται κριτική, όπως και από τους συγγραφείς του κειμένου παρακάτω, καθώς θεωρείται ότι παραγνωρίζουν την υλική, χειρωνακτική παραγωγή που φυσικά συνεχίζεται και δίνουν δυσανάλογη έμφαση στη σημασία της «γνωσιακής» εργασίας.

Η υποστήριξη της CAFA³ για τους αγώνες στα αφρικανικά πανεπιστήμια διαπνεόταν από το ίδιο σκεπτικό. Τα πανεπιστήμια είναι σημαντικοί χώροι ταξικής πάλης, και όχι μόνο στην Ευρώπη και τη Βόρεια Αμερική. Επιμείναμε σε αυτό το σημείο, ενάντια στους επικριτές του μετα-αποικιακού πανεπιστημίου, που υπονόμευαν κάθε προσπάθεια υπεράσπισης εκπαιδευτικών συστημάτων που θεωρούσαν πως είναι στα πρότυπα της αποικιακής εκπαίδευσης. Εμείς υποστηρίξαμε πως οι αγώνες στα πανεπιστήμια της Αφρικής εκφράζουν μια άρνηση, ώστε να μην επιτραπεί στο διεθνές κεφάλαιο:

- να αποφασίζει για τις συνθήκες εργασίας

- να διαχειρίζεται τον πλούτο που επενδύεται σε αυτά τα ιδρύματα, πλούτος που προέρχεται από τον λαό

- να καταστέλλει τον εκδημοκρατισμό και την πολιτικοποίηση της εκπαίδευσης που είχε αναπτυχθεί στις αφρικανικές πανεπιστημιοπόλεις κατά τις δεκαετίες του 80' και 90'

Πιο γενικά, με τον ίδιο τρόπο που θα εναντιωνόμασταν στο κλείσιμο εργοστασίων, στα οποία οι εργάτες έχουν παλέψει για έλεγχο στην εργασία και στους μισθούς - ειδικά αν οι εν λόγω εργάτες ήταν αποφασισμένοι να αγωνιστούν ενάντια στο κλείσιμο -, έτσι δεχόμαστε πως θα πρέπει να αντισταθούμε στη διάλυση της δημόσιας εκπαίδευσης, παρόλο που τα σχολεία αποτελούν κι αυτά εργαλεία ταξικής κυριαρχίας και αλλοτρίωσης. Αυτή είναι μια αντίφαση που δεν μπορούμε να αποφύγουμε, και είναι παρούσα σε όλους μας τους αγώνες. Είτε παλεύουμε σε σχέση με την εκπαίδευση, την υγεία, τη στέγαση ή οτιδήποτε άλλο, αυταπατώμαστε αν νομίζουμε πως μπορούμε να θέσουμε τους εαυτούς μας εκτός των καπιταλιστικών σχέσεων όποτε το επιθυμούμε, και από εκεί να χτίσουμε μια νέα κοινωνία. Όπως μας έχουν δείξει φοιτητικά κινήματα σε όλο τον κόσμο, τα πανεπιστήμια δεν είναι απλώς "φυτώρια" για τους μελλοντικούς ηγέτες μιας νεοφιλελεύθερης ελίτ, αποτελούν και ένα πεδίο αντιπαράθεσης, σύγκρουσης για την επικράτηση της μιας ή της άλλης πολιτικής σε σχέση με τα εκπαιδευτικά ιδρύματα, επανοικειοποίησης του πλούτου.

Μέσα από αυτές τις συγκρούσεις, τους αγώνες και τις επανοικειοποιήσεις, και μέσα από τη σύνδεση της πάλης μέσα στα πανεπιστήμια με τους αγώνες σε άλλα νομμάτια του

³ Committee for Academic Freedom in Africa: Επιτροπή για την Ακαδημαϊκή Ελευθερία στην Αφρική (Ανεξάρτητη κίνηση που ιδρύθηκε στις Η.Π.Α. την δεκαετία του '90 με πρωτοβουλία Αφρικανών ακαδημαϊκών, που αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν λόγω των συνθηκών στα αφρικανικά πανεπιστήμια, και Βορειοαμερικανών ακαδημαϊκών που ασκούσαν κριτική στην παγκόσμια κυριαρχία διεθνών οικονομικών οργανισμών στην ανώτατη εκπαίδευση. Η Επιτροπή υποστήριζε τους αγώνες των φοιτητών και του ακαδημαϊκού προσωπικού στα αφρικανικά πανεπιστήμια ενάντια στην εκπαιδευτική αναδιάρθρωση. Οι συγγραφείς δίδασκαν εκείνη την περίοδο σε πανεπιστημιακά ιδρύματα στη Νιγηρία, από την οποία έφυγαν μετά την υπαγωγή της χώρας στο ΔΝΤ. Μετά την επάνοδο τους στην ΗΠΑ αποτέλεσαν συνιδρυτές της Επιτροπής.)

κοινωνικού εργοστασίου⁴, είναι που δημιουργούμε εναλλακτικές μορφές εκπαίδευσης και εναλλακτικές μεθόδους διδασκαλίας. Στην Ιταλία, για παράδειγμα, με τη σύμβαση του 1974, οι μεταλλουργοί εργάτες κατάφεραν να κερδίσουν 150 ώρες τον χρόνο εκπαιδευτική άδεια μετ' αποδοχών, στη διάρκεια των οποίων, μαζί με καθηγητές, που προέρχονταν κυρίως από το φοιτητικό κίνημα, οργάνωσαν προγράμματα σπουδών στα οποία ανέλυαν την καπιταλιστική οργάνωση της εργασίας, και στον ίδιο τον χώρο εργασίας τους. Στις ΗΠΑ, από τη δεκαετία του 60', οι πανεπιστημιούπολεις υπήρξαν ένα από τα κέντρα του αντιπολεμικού κινήματος, προσφέροντας πλούσιες αναλύσεις σχετικά με την πολεμική βιομηχανία και τον ρόλο των πανεπιστημίων στη λειτουργία και την εξάπλωσή της. Στην Αφρική, τα πανεπιστημιακά ιδρύματα ήταν κέντρα αντίστασης απέναντι στην διαθρονωτική προσαρμογή και ανάλυσης των συνεπειών της. Αυτός είναι φυσικά ένας από τους λόγους που η Παγκόσμια Τράπεζα ήθελε τόσο να τα αποδιαρθρώσει.

Η πάλι μέσα στο εκπαιδευτικό εργοστάσιο είναι ιδιαίτερα σημαντική σήμερα εξαιτίας του στρατηγικού ρόλου της εκπαίδευσης στο σύστημα παραγωγής, σε ένα πλαίσιο στο οποίο η "περίφραξη" της γνώσης (ιδιωτικοποίηση, εμπορευματοποίηση και σφετερισμός μέσα από το νομοθετικό καθεστώς πνευματικής ιδιοκτησίας) αποτελεί πυλώνα της οικονομικής αναδιάρθρωσης.

Ανησυχούμε ωστόσο μήπως υπερεκτιμούμε αυτή τη σημασία, και/ή χρησιμοποιήσουμε την έννοια του εκπαιδευτικού εργοστασίου για να εγκαθιδρύσουμε νέες ιεραρχίες όσον αφορά την εργασία και τις μορφές καπιταλιστικής συσσώρευσης.

Η ανησυχία αυτή πηγάζει από την ανάγνωσή μας σε σχέση με τη χρήση που γίνεται της έννοιας του "γνωσιακού καπιταλισμού" στο έργο ορισμένων Ιταλών αυτονομιστών. Βεβαίως, είναι αναγκαίο να διαπιστώσουμε τις κυρίαρχες μορφές της καπιταλιστικής συσσώρευσης σε όλες τις διαφορετικές της φάσεις, και να αναγνωρίσουμε την "τάση" τους να ηγεμονεύουν (όχι όμως και να ομογενοποιούν) άλλες μορφές της καπιταλιστικής παραγωγής. Μα δε θα πρέπει να απορρίψουμε τις κριτικές που ασκήθηκαν στη μαρξική θεωρία από το αντι-αποικιακό κίνημα και το φεμινιστικό κίνημα, οι οποίες έδειξαν πως η καπιταλιστική συσσώρευση έχει επιτύχει, ακριβώς εξαιτίας της ικανότητάς της να οργανώνει την ίδια στιγμή την ανάπτυξη και την υπανάπτυξη, την έμμισθη και την άμισθη⁵ εργασία, την παραγωγή τόσο στα υψηλότερα όσο και στα χαμηλότερα επίπεδα τεχνολογικής τεχνογνωσίας. Με άλλα λόγια, δεν θα πρέπει να απορρίψουμε το επιχείρημα ότι μέσα ακριβώς από αυτές τις ανισότητες, τη διάσπαση της εργατικής τάξης που αυτές δημιουργούν, και την ικανότητα που έχει να μεταφέρει το πλεόνασμα από τον έναν πόλο στον άλλο, είναι που το κεφάλαιο έχει εξαπλωθεί, σε πείσμα τόσων αγώνων.

Υπάρχουν πολλά ζητήματα που εμπλέκονται στα οποία μόνο να αναφερθούμε μπορούμε σε αυτές τις γραμμές. Θέλουμε πάνω απ' όλα να επικεντρωθούμε εδώ στις

⁴ Βλ. σημείωση 1.

⁵ Βλ. σημείωση 1.

πολιτικές συνέπειες από τη χρήση της έννοιας του «γνωσιακού καπιταλισμού». Παρακάτω θέτουμε μερικά σημεία προς συζήτηση.

Πρώτα απ' όλα, η ιστορία του καπιταλισμού αποδεικνύει ότι η εισχώρηση του κεφαλαίου σε κάθε μορφή της παραγωγής δεν απαιτεί παράλληλα, η άνοδος του επιστημονικού και τεχνολογικού επιπέδου σε κάθε επιμέρους σημείο της καπιταλιστικής ανάπτυξης, να αφορά όλους τους εργαζόμενους που συνεισφέρουν στη διαδικασία της συσσώρευσης. Είναι πλέον δεκτό, για παράδειγμα, πως οι φυτείες οργανώθηκαν βάσει καπιταλιστικού σχεδιασμού. Μάλιστα, αποτέλεσαν πρότυπο για το εργοστάσιο. Ωστόσο, οι σκλάβοι που εργάζονταν στις βαμβακοφυτείες του αμερικανικού Νότου στη δεκαετία του 50', δεν είχαν το επίπεδο τεχνογνωσίας που είχαν οι εργάτες κλωστοϋφαντουργίας στους μύλους του αμερικανικού Βορρά της εποχής, παρόλο που το προϊόν τους (των σκλάβων) ήταν σανίδα σωτηρίας (ΣΤΜ: εδώ εννοεί πως το βαμβάκι ήταν η πρώτη ύλη για την κλωστοϋφαντουργία) γι' αυτούς τους μύλους.

Αυτό σημαίνει πως οι σκλάβοι του Νότου ήταν βιομηχανικοί εργάτες ή, αντιστρόφως, πως οι μισθωτοί εργάτες ήταν εργάτες γης; Ομοίως, μέχρι και σήμερα, ο καπιταλισμός δεν έχει αυτοματοποιήσει την οικιακή εργασία παρά το γεγονός πως η απλήρωτη δουλειά των γυναικών στο σπίτι υπήρξε βασική πηγή συσσώρευσης για το κεφάλαιο. Και πάλι, γιατί στο απόγειο της εποχής του «γνωσιακού καπιταλισμού» διαπιστώνουμε μια επέκταση της εργασίας σε συνθήκες δουλείας, στο χαμηλότερο επίπεδο τεχνολογικής τεχνογνωσίας, της παιδικής εργασίας, των σκλαβοπάζαρων, της εργασίας στις νέες γεωργικές καλλιέργειες και στα ορυχεία της Λατινικής Αμερικής, της Αφρικής κλπ; Μπορούμε να πούμε πως οι εργαζόμενοι κάτω από τέτοιες συνθήκες είναι «εργαζόμενοι στον τομέα της γνώσης»; Είναι αυτοί και οι αγώνες τους άνευ σημασίας ή/και εκτός του κυκλώματος της καπιταλιστικής συσσώρευσης; Γιατί η μισθωτή εργασία, που κάποτε θεωρούνταν η καθοριστική μορφή της καπιταλιστικής εργασίας εξακολουθεί να μην έχει επεκταθεί, ούτε καν στην πλειοψηφία των εργαζομένων μέσα στην καπιταλιστική κοινωνία;

Αυτό το παράδειγμα και αυτά τα ερωτήματα δείχνουν πως η εργασία μπορεί να οργανωθεί χάριν της καπιταλιστικής συσσώρευσης και παράλληλα με τις καπιταλιστικές δομές δίχως ο εργαζόμενος να δουλεύει στο μέσο επίπεδο της τεχνολογικής/επιστημονικής γνώσης που εφαρμόζεται στα υψηλότερα επίπεδα της καπιταλιστικής παραγωγής. Δείχνουν ακόμη ότι η λογική του καπιταλισμού μπορεί μόνον να γίνει κατανοητή με το να εξετάσουμε τις σχέσεις του σε μια ενιαία ολότητα, και όχι μόνο στο υψηλότερο επίπεδο των επιστημονικών/τεχνολογικών επιτευγμάτων του. Ο καπιταλισμός έχει με συστηματικό τρόπο και βάσει στρατηγικού σχεδιασμού παράξει διαχωρισμούς μέσα από τον διεθνή και τον εμφυλο και φυλετικό καταμερισμό της εργασίας και μέσω της «υπανάπτυξης» συγκεκριμένων τομέων της παραγωγής του, και αυτοί οι διαχωρισμοί δεν έχουν εξαλειφθεί, αλλά αντίθετα έχουν βαθύνει μέσα από την αυξανόμενη εισαγωγή της επιστήμης και της τεχνολογίας στην παραγωγική διαδικασία. Για παράδειγμα, στην εποχή της εργασίας στον τομέα της γνώσης, η πλειοψηφία των Αφρικανών δεν έχει πρόσβαση στο ίντερνετ, ή ούτε καν στο τηλέφωνο. Ακόμη και για την ελάχιστη μειοψηφία που έχει, η πρόσβαση σε αυτό είναι για περιορισμένο μόνο χρονικό διάστημα, λόγω της διακοπτόμενης διαθεσιμότητας ηλεκτρικού ρεύματος.

Ομοίως, ο αναλφαβητισμός, ιδίως ανάμεσα στις γυναίκες, έχει αυξηθεί εκθετικά από το 1970 μέχρι σήμερα. Με άλλα λόγια, ένα άλμα προς τα εμπρός για πολλούς εργαζόμενους, συνοδεύτηκε από ένα άλμα προς τα πίσω για πολλούς άλλους, οι οποίοι πλέον είναι ακόμα πιο αποκλεισμένοι από τον «παγκόσμιο διάλογο», και σε καμία περίπτωση δε βρίσκονται σε θέση να συμμετέχουν σε παγκόσμια δίκτυα συνεργασίας που βασίζονται στο διαδίκτυο.

Το δεύτερο και πιο σημαντικό ζήτημα είναι οι πολιτικές επιπτώσεις μιας χρήσης (των όρων) του «γνωσιακού καπιταλισμού» και της «εργασίας στον τομέα της γνώσης» που επισκιαίνει την ακόμα μεγάλη σημασία των άλλων μορφών εργασίας που συνεισφέρουν στη διαδικασία συσσώρευσης.

Εγκυμονεί ένας κίνδυνος, με το να προωθούμε μια μορφή του κεφαλαίου (και άρα ένα είδος εργάτη) ως την πιο παραγωγική, την πλέον προηγμένη, την πιο υποδειγματική του σύγχρονου μοντέλου κλπ, να δημιουργήσουμε μια νέα ιεραρχία της (ταξικής) πάλης, και να συμμετέχουμε σε μια μορφή ακτιβισμού που αποκλείει μια ανασύνθεση της εργατικής τάξης. Ένας ακόμη κίνδυνος υπάρχει στο ότι αποτυγχάνουμε να προβλέψουμε τις στρατηγικές κινήσεις με τις οποίες ο καπιταλισμός μπορεί και ανοικοδομεί την διαδικασία συσσώρευσης, εκμεταλλευόμενος τις ανισότητες στο εσωτερικό του παγκόσμιου εργατικού δυναμικού. Ο τρόπος με τον οποίο επιτεύχθηκε η τελευταία μεταστροφή της παγκοσμιοποίησης είναι χαρακτηριστικό παράδειγμα σε αυτή την περίπτωση.

Σε σχέση με τον κίνδυνο να εδραιώνουμε με τη δράση μας τις ιεραρχίες της εργασίας που δημιουργούνται από την επέκταση των καπιταλιστικών σχέσεων, το παρελθόν μπορεί να μας διδάξει πολλά. Όπως μας φανερώνει η ιστορία της ταξικής πάλης, η προώθηση ενός κομματιού της εργατικής τάξης σε βάρος των άλλων είναι ο πιο βέβαιος δρόμος για να ηττηθούμε. Αναμφίβολα, ορισμένες κατηγορίες εργαζομένων έχουν διαδραματίσει έναν κρίσιμο ρόλο σε δεδομένες ιστορικές φάσεις της καπιταλιστικής ανάπτυξης. Όμως, η εργατική τάξη έχει πληρώσει ένα πολύ υψηλό τίμημα για μια επαναστατική λογική που εγκαθίδρυσε ιεραρχίες στα επαναστατικά υποκείμενα, αντιγράφοντας το μοντέλο της ιεραρχίας στην καπιταλιστική οργάνωση της εργασίας.

Οι μαρξιστές/σοσιαλιστές ακτιβιστές στην Ευρώπη ξέχασαν την επαναστατική δύναμη που έχει η παγκόσμια «αγροτιά». Πέρα απ' αυτό, τα κινήματα των αγροτών έχουν φτάσει ακόμη και να καταπνιγούν (βλ. την περίπτωση του ΕΛΑΣ στην Ελλάδα) από κομμουνιστές, οι οποίοι θεωρούσαν πως μόνον ο εργοστασιακός εργάτης μπορούσε να οργανωθεί σε κίνημα και να είναι «πραγματικά επαναστατικός». Οι σοσιαλιστές/μαρξιστές αγνόησαν ακόμη την τεράστια (οικιακή) εργασία η οποία εκτελούνταν για την παραγωγή και αναπαραγωγή βιομηχανικών εργατών. Το τεράστιο «παγόβουνο» της εργασίας στον καπιταλισμό (για να χρησιμοποιήσουμε τη μεταφορά της Maria Mies⁶) έγινε αόρατο εξαιτίας της τάσης μας να κοιτάζουμε μόνον την κορυφή του, την βιομηχανική εργασία, τη στιγμή που η εργασία που σχετιζόταν με την αναπαραγωγή του εργατικού δυναμικού περνούσε απαρατήρητη, με αποτέλεσμα το φεμινιστικό κίνημα συχνά να διωχθεί και να θεωρηθεί ως κάτι έξω από την ταξική πάλη.

Κατά έναν ειρωνικό τρόπο, υπό το καθεστώς βιομηχανικού καπιταλισμού και εργασίας στο

⁶ Maria Mies: Ινδή καθηγήτρια κοινωνιολογίας και συγγραφέας φεμινιστικών βιβλίων, υπήρξε δραστήρια στο φεμινιστικό κίνημα και ασχολήθηκε ιδιαίτερα με το γυναικείο και το οικολογικό ζήτημα και με τα προβλήματα του Τρίτου Κόσμου.

εργοστάσιο, τα αγροτικά κινήματα του Μεξικού, της Κίνας, της Κούβας, του Βιετνάμ, και σε μεγάλο βαθμό της Ρωσίας ήταν εκείνα που έκαναν τις επαναστάσεις του 20ού αιώνα. Στη δεκαετία του 60' επίσης, η ώθηση για αλλαγή σε παγκόσμιο επίπεδο προήλθε από τον αντι-αποικιακό αγώνα, συμπεριλαμβανομένου και του αγώνα ενάντια στο απαρχαίνι και για την Μαύρη Δύναμη (Black Power) στις Ηνωμένες Πολιτείες. Σήμερα, είναι οι ιθαγενείς, οι campesino⁷, οι άνεργοι στο Μεξικό (Τσιάπας, Οαχάκα), στη Βολιβία, το Εκουαδόρ, τη Βραζιλία, τη Βενεζουέλα, οι αγρότες στην Ινδία, οι εργαζόμενοι στις maquila⁸ στα σύνορα των ΗΠΑ, οι μετανάστες εργαζόμενοι στις ΗΠΑ κλπ, που οργανώνουν τους πιο «προχωρημένους» αγώνες ενάντια στην παγκόσμια επέκταση των καπιταλιστικών σχέσεων.

Θέλουμε να είμαστε πολύ ξεκάθαροι. Αναφερόμαστε σε αυτά τα ζητήματα, όχι για να μειώσουμε τη σημασία των αγώνων που δίνονται μέσα στο εκπαιδευτικό εργοστάσιο και τον τρόπο με τον οποίο το διαδίκτυο έχει οδηγήσει στη δημιουργία νέων ειδών «κοινωνιών», που είναι ζωτικής σημασίας για τους αγώνες μας, μα γιατί φοβόμαστε πως μπορεί να επαναλάβουμε λάθη που ενδεχομένως τελικά να απομονώσουν εκείνους που εργάζονται και παλεύουν μέσα σ' αυτά τα δίκτυα. Από αυτή την άποψη, θεωρούμε πως το κίνημα ενάντια στην παγκοσμιοποίηση (με όλες του τις δυσκολίες) ήταν ένα βήμα μπροστά, λόγω της ικανότητάς του να αρθρώνει αιτήματα και να χρησιμοποιεί μορφές ακτιβισμού που αντανakλούσαν την ταξική πάλη με έναν παγκόσμιο τρόπο, δημιουργώντας ένα νέο είδος διεθνισμού, έναν διεθνισμό που ενώνει προγραμματιστές υπολογιστών, καλλιτέχνες, και άλλους εργαζόμενους στον τομέα της γνώσης σε ένα κίνημα, κάνοντας ο καθένας τη δική του ξεχωριστή συνεισφορά.

Για να γίνει όμως εφικτή αυτή η πολιτική «ανασύνθεση», πρέπει να δούμε τους αγώνες μας σε μια συνέχεια, μέσα από τη διαφορά των θέσεών μας στον διεθνή καταμερισμό της εργασίας, και να αρθρώσουμε τα αιτήματά μας και τις στρατηγικές μας, σε συμφωνία με αυτές τις διαφορές και την ανάγκη να τις ξεπεράσουμε. Δεν αρκεί η απλή υπόθεση πως μια ανασύνθεση του εργατικού δυναμικού ήδη λαμβάνει χώρα, αφού η εργασία όλο και ομογενοποιείται - μέσα από μια διαδικασία που ορισμένοι έχουν ορίσει σαν το «ανερχόμενο κοινό της εργασίας». Δεν μπορούμε να διευρύνουμε σε τόσο μεγάλο βαθμό το «γνωσιακό» δίκτυο, ώστε σχεδόν κάθε μορφή εργασίας να γίνεται εργασία στον τομέα της γνώσης, σα να κάνουμε αυθαίρετες κοινωνικές εξισώσεις και να συσκοτίζουμε το τι είναι νέο στην έννοια της διανοητικής εργασίας (εργασίας στον τομέα της γνώσης) στην παρούσα φάση του καπιταλισμού.

Είναι αυθαίρετο (για παράδειγμα) να εξομοιώνουμε, κάτω από την ταμπέλα του «γνωσιακού», τη δουλειά ενός εργαζόμενου στο σπίτι - είτε αυτή/ός είναι μετανάστρια/ης ή όχι, είτε είναι σύζυγος/μητέρα/αδερφή ή εργαζόμενος/ος επί πληρωμή - με αυτήν ενός

⁷ Οι αγρότες στις χώρες της Λατινικής Αμερικής.

⁸ Maquila ή maquiladora: τα εργοστάσια στο Μεξικό (κατά κανόνα στα σύνορα με τις Η.Π.Α.) όπου μετασχηματίζονται πρώτες ύλες που εισάγονται από μια άλλη χώρα και το τελικό προϊόν στέλνεται απευθείας πίσω. Ούτε οι πρώτες ύλες δηλαδή προέρχονται από το Μεξικό, ούτε το προϊόν βγαίνει στην μεξικάνικη εγχώρια αγορά. Τα maquilas ανήκουν σε ξένα συμφέροντα, συνήθως σε αμερικάνικες εταιρίες, οι οποίες εκμεταλλεύονται την φθηνή εργασία που βρίσκουν εκεί και την ελαστική εργατική νομοθεσία, ώστε να μειώσουν το κόστος παραγωγής.

προγραμματιστή ηλεκτρονικών υπολογιστών ή ενός σχεδιαστή υπολογιστών και στη βάση αυτού να υποστηρίζουμε πως η διανοητική πτυχή της οικιακής εργασίας είναι κάτι νέο, εξαιτίας της κυριαρχίας μιας νέας μορφής του καπιταλισμού.

Σίγουρα η οικιακή εργασία, όπως κάθε μορφή αναπαραγωγικής εργασίας, περιέχει πράγματι μια ισχυρή νοητική λειτουργία. Το να γνωρίζει κανείς πώς να προσαρμόσει τα μαξιλάρια κάτω από το σώμα ενός αρρώστου, ώστε το δέρμα να μην ερεθιστεί και να μην πονάνε τα κόκαλα είναι μια επιστήμη και μια τέχνη που απαιτεί μεγάλη προσοχή, γνώσεις και πειραματισμό. Το ίδιο ισχύει και για τη φροντίδα ενός παιδιού, καθώς και για τις περισσότερες άλλες πτυχές της «οικιακής εργασίας», όποιος κι αν τις ενεργεί. Αλλά ακριβώς όταν παρατηρούμε το ευρύ φάσμα των πρακτικών που συνιστούν την αναπαραγωγική εργασία, ιδίως όταν αυτή εκτελείται στο σπίτι, είναι που διαπιστώνουμε τα όρια της εφαρμογής της βασισμένης στη χρήση του υπολογιστή και την τεχνολογία τεχνογνωσίας, στην οποία ο «γνωσιακός καπιταλισμός» στηρίζεται. Βλέπουμε πως η γνώση που απαιτείται για την αναπαραγωγική εργασία μπορεί σίγουρα να επωφεληθεί από τη χρήση του διαδικτύου (αν υποθέσουμε πως υπάρχει ο χρόνος και τα χρήματα γι' αυτό), αποτελεί ωστόσο μια μορφή γνώσης την οποία οι άνθρωποι, και κυρίως οι γυναίκες, έχουν αναπτύξει εδώ και ένα μεγάλο χρονικό διάστημα, σε συμμόρφωση με την καπιταλιστική οργάνωση της εργασίας αλλά και ενάντια στις απαιτήσεις της.

Θα πρέπει να προσθέσουμε πως η παραδοχή της ένταξης της οικιακής εργασίας στον νέο χώρο της γνωσιακής εργασίας, με τον επαναπροσδιορισμό της ως «συναισθηματική εργασία» ή, όπως ορισμένοι έχουν κάνει, ως «άυλη εργασία» ή ακόμα «εργασία φροντίδας», δεν αποφέρει κανένα όφελος. Για αρχή, θα πρέπει να αποφύγουμε μεθόδους που υπαινίσσονται έναν διαχωρισμό σώματος/νου, λογικής/συναισθήματος σε κάθε είδος εργασίας και στα προϊόντα της.

Επιπλέον, η αντικατάσταση της έννοιας της «αναπαραγωγικής εργασίας», όπως αυτή χρησιμοποιήθηκε από το φεμινιστικό κίνημα, με αυτήν της «συναισθηματικής εργασίας» εξυπηρετεί άραγε στ' αλήθεια την εξομίωση, κάτω από την ταμπέλα του «γνωσιακού», της εργασίας στο σπίτι (από μετανάστη/ρια ή όχι, μιας συζύγου/αδερφής/μητέρας ή κάποιου/ας εργαζόμενου/ης επί πληρωμή) ή μιας εργάτριας του σεξ με εκείνην ενός προγραμματιστή υπολογιστών ή σχεδιαστή υπολογιστών; Τι είναι στ' αλήθεια «κοινό» στις εργασίες τους, αν λάβουμε υπόψη το όλο σύμπλεγμα των κοινωνικών σχέσεων που συντηρεί τα διαφορετικά είδη εργασίας τους; Τι είναι κοινό, για παράδειγμα, μεταξύ ενός προγραμματιστή υπολογιστών ή ενός καλλιτέχνη ή δασκάλου και μιας εργάτριας στο σπίτι η οποία, παράλληλα με την μισθωτή εργασία που παράγει, πρέπει ακόμη να ξοδεύει πολλές ώρες εκτελώντας απλήρωτη εργασία για να φροντίσει τα μέλη της οικογένειάς της (και οι μετανάστριες έχουν επίσης συχνά να φροντίσουν μέλη της οικογένειάς τους στις χώρες όπου μεταναστεύουν, ή πρέπει να στέλνουν μέρος του μισθού τους στην πατρίδα για να συντηρήσουν εκείνους που φροντίζουν τις οικογένειές τους);

Και, το πιο κρίσιμο απ' όλα τα ερωτήματα, εάν η εργασία που σχετίζεται με την αναπαραγωγή των ανθρώπων - ένα τεράστιο ακόμη μέρος της εργασίας που χρησιμοποιείται στην καπιταλιστική κοινωνία - είναι «γνωσιακή», με την έννοια ότι παράγει όχι αντικείμενα αλλά ανθρώπινα υποκείμενα τότε τι το πρωτότυπο υπάρχει στην έννοια της γνωσιακής εργασίας; Και, εξίσου σημαντικό, τι κερδίζουμε με την εξομείωση όλων των μορφών εργασίας - ακόμη και σαν μια τάση - κάτω από μία ταμπέλα, πέρα απ' το ότι ορισμένα είδη εργασίας και οι πολιτικές προβληματικές που αυτά δημιουργούν εξαφανίζονται και πάλι;

Δεν είναι αλήθεια πως με το να δηλώνουμε πως η οικιακή εργασία είναι «εργασία στον τομέα της γνώσης» αποτυγχάνουμε, για ακόμη μια φορά, να αντιμετωπίσουμε το ζήτημα της υποτίμησης αυτής της εργασίας μέσα στην καπιταλιστική κοινωνία, το ευρύ καθεστώς μη αμοιβής της, τις φυλετικές/έμφυλες ιεραρχίες που έχουν εγκαθιδρυθεί πάνω σε αυτήν, και μέσα από τη μισθωτή σχέση; Δεν θα έπρεπε να αναρωτηθούμε, αντ' αυτού, τι είδους οργάνωση μπορεί να υπάρξει - έτσι ώστε οι εργάτες του σπιτιού και οι προγραμματιστές υπολογιστών να ενωθούν - αντί να υποθέτουμε πως όλοι χωράμε στη *mare magnum* (μεγάλη θάλασσα) της «εργασίας στον τομέα της γνώσης»;

Η λήψη της αναπαραγωγικής εργασίας ως δεδομένου μας βοηθάει ακόμη να αμφισβητήσουμε την επικρατούσα παραδοχή πως ο μετασχηματισμός της εργασίας σε νοητική/γνωσιακή εργασία, με την έννοια της μετατροπής της σε εργασία βασισμένη στους υπολογιστές /εξυγίανσής της μέσω του διαδικτύου - έχει σαν αποτέλεσμα τη χειραφέτηση.

Μια ογκώδης φεμινιστική βιβλιογραφία έχει αμφισβητήσει την ιδέα πως η εκβιομηχάνιση πολλών πτυχών του νοικοκυριού έχει μειώσει τον χρόνο της οικιακής εργασίας για τις γυναίκες. Μάλιστα, πολλές μελέτες έχουν δείξει πως η εκβιομηχάνιση έχει διευρύνει το τι θεωρείται κοινωνικά αναγκαίο νοικοκυριό. Το ίδιο ισχύει με τη διείσδυση της επιστήμης και της τεχνολογίας στην οικιακή εργασία, συμπεριλαμβανομένης της φροντίδας των παιδιών και της εργασίας του σεξ. Για παράδειγμα, η εξάπλωση των προσωπικών υπολογιστών, για εκείνες τις νοικοκυρές που έχουν την οικονομική δυνατότητα να τους αποκτήσουν και τον χρόνο για να τους χρησιμοποιήσουν, μπορούν να συμβάλλουν στην ανακούφιση της απομόνωσης και της μονοτονίας της δουλειάς στο σπίτι μέσα από τα chat rooms και τα κοινωνικά δίκτυα του ίντερνετ. Όμως, η δημιουργία εικονικών κοινοτήτων δεν επιλύει το αυξανόμενο πρόβλημα της μοναξιάς, ούτε βοηθά την πάλη ενάντια στην καταστροφή των δεσμών της κοινότητας και στη διάδοση των περιφραγμένων κόσμων.

Κλείνοντας, έννοιες όπως «εργασία στον τομέα της γνώσης» και «γνωσιακός καπιταλισμός» θα πρέπει να χρησιμοποιούνται με την προϋπόθεση πως κατανοούμε ότι αντιπροσωπεύουν ένα κομμάτι μόνο, αν και από αυτά που κυριαρχούν, της καπιταλιστικής ανάπτυξης και πως υπάρχουν διαφορετικές μορφές γνώσης και διανοητικής εργασίας που δεν μπορούν να ισοπεδωθούν κάτω από μια ταμπέλα. Ελλείψει αυτού, η ίδια η χρησιμότητα τέτοιων εννοιών στο να αναγνωρίζουμε τι είναι καινούριο στην καπιταλιστική συσσώρευση και να αγωνιζόμαστε εναντίον του, χάνεται. Αυτό που επίσης αποτυγχάνουμε να συνειδητοποιήσουμε είναι το γεγονός ότι, αντί να δημιουργούμε δίκτυα επικοινωνίας/

δημιουργίας κοινών, πολύ περισσότερο κάθε νέα μεταστροφή της καπιταλιστικής ανάπτυξης τείνει να βαθαίνει τη διάσπαση του παγκόσμιου προλεταριάτου, και ότι, όσο αυτές οι διαιρέσεις υπάρχουν, μπορούν να χρησιμοποιηθούν για την αναδιάρθρωση του κεφαλαίου σε μια διαφορετική βάση και την καταστροφή του πεδίου στο οποίο τα κινήματα έχουν αναπτυχθεί.